

8. *Annenkova N. H.* Formuvannia verstatnoho parku mashinobudivnoho kompleksu Ukrainskoi SRR do periodu «sotsialistichnoi» industrializatsii (1919–1927 rr.). *Istoriia nauky i biohrafistyka*. 2018. № 3. S. 1–15. URL: <http://inb.dnsgb.com.ua/2018-3/14.pdf>.
9. *Vestnik metallopromyshlennosti*. 1926. № 7–8. S. 2.
10. *Derzharkhiv mista Kyiv*. F. R-310. Op. 1. Spr. 6. 259 ark.
11. *Derzharkhiv Kharkivskoi oblasti*. F. 770. Op. 1. Spr. 630. 155 ark.
12. *Derzharkhiv Kharkivskoi oblasti*. F. R-1010. Op. 1. Spr. 2242. 91 ark.

Анненкова Н. Г.

Практика применения научно-технических заимствований в украинском станкостроении в 1920-х годах.

Рассмотрены исторические предпосылки возникновения вопроса, взятого к исследованию. Выявлены формы осуществленных заимствований зарубежных научно-технических знаний в станкостроительной сфере, которые имели место в украинском станкостроении в течение 1920-х годов. Выяснена приоритетность, придаваемая тем или иным формам, а также причины, что вызвали формирование установленной приоритетности. Определены способы осуществления приобретенных заимствований в контексте мероприятий по укреплению отраслевого научно-технического потенциала в ходе разворачивания индустриализации. Дана оценка роли управленческих, промышленных, научных и образовательных структур УССР в исследуемом процессе.

Ключевые слова: станкостроение, индустриализация, копирование, машиностроение, научно-технические заимствования, металлорежущее оборудование.

Annenkova N. G.

The practice of use of scientific and technical borrowing in the Ukrainian machine tool industry in the 1920's.

Considered the historical background of the issue, taken for study. The forms of borrowed foreign scientific and technical knowledge in the machine tool industry, which took place in the Ukrainian machine tool industry during the 1920s, are revealed. The priorities given to one form or another, as well as the reasons for the formation of the established priority have been clarified. The ways of implementing acquires in the context of measures to strengthen the sectoral scientific and technical potential in the course of expanding industrialization are identified. The role of management, industrial, scientific, and educational structures of the Ukrainian SSR in the process under study is assessed.

Key words: machine-tool industry, industrialization, copying, engineering, scientific and technical borrowing, metal-cutting equipment.

УДК 930.24: 633.522(477)«1941/1945»

О.В. Корзун

**ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕНЬ МАЛОПОШИРЕНИХ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КУЛЬТУР У НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ
УСТАНОВАХ УРСР УПРОДОВЖ 1941–1945 РР.**

У статті проаналізовано особливості досліджень у науково-дослідних установах УРСР упродовж 1941–1945 рр. малопоширених сільськогосподарських культур: кок-сагізу, рису, льону, конюшини і конопель. Встановлено ефективність застосування агротехніки, селекції та насінництва при їх вирощуванні, а також практичного запровадження у колгоспах та радгоспах у різних ґрунтово-кліматичних зонах УРСР.

Ключові слова: особливості дослідження, науково обґрунтовані заходи, агротехніка, селекція і насінництво, науково-дослідні установи, малопоширені сільськогосподарські культури.

Упродовж 1941–1945 рр. науково-дослідним установам сільськогосподарського спрямування було завдано значної шкоди: руйнування, пограбування та взагалі їх повне знищення [1, с. 58]. Після початку воєнних дій на території УРСР деякі науково-дослідні установи евакуювали, де вони продовжували виконувати галузеві наукові дослідження з пристосуванням до місцевих ґрунтово-кліматичних умов [2, с. 176]. Після повернення на звільнені від німецьких окупантів території, вчені поряд з науковими вирішували проблеми організаційного спрямування [3, с. 20]. Тому визначення результатів науково-дослідної роботи з різних галузевих напрямів упродовж 1941–

1945 рр. є вагомою основою для неупередженого відображення минулого і ефективного планування перспективного аграрного виробництва [4, с. 45]. Важлива праця вчених, які ліквідували негативні наслідки господарювання німецьких окупантів, забезпечила подальший ефективний розвиток сільського господарства УРСР.

Встановленню особливостей діяльності науково-дослідних установ УРСР упродовж 1941–1945 рр. присвячені праці багатьох вітчизняних вчених: Л.Б. Борисенка, В.А. Вергунова, Н.П. Коваленко, Г.І. Комликової, С.В. Могилюка, О.Г. Перехреста, Н.І. Пшеничного та інших. Проте залишаються недостатньо з'ясованими особливості дослідження малопоширених сільськогосподарських культур у науково-дослідних установах УРСР упродовж 1941–1945 рр.

Розглянемо особливості дослідження у науково-дослідних установах УРСР малопоширених сільськогосподарських культур: кок-сагізу, рису, льону, конюшини і конопель. Ще наприкінці 1930-х років сировинна база промисловості натурального каучуку в УРСР була вкрай обмежена, через те, що колгоспне каучуківництво у країні було ще новою та не зміцнілою галуззю сільськогосподарського виробництва, а провідну каучуконосну культуру – кок-сагіз тільки розпочали висівати у колгоспних полях [5, арк. 23]. Через воєнні дії під час Другої світової війни було нанесено значні збитки каучуківництву УРСР. У найбільш перспективних районах стрімко скоротились площі посіву та знизилась урожайність коренів кок-сагізу.

У 1944 р. після звільнення території УРСР від німецько-фашистських загарбників у науково-дослідних установах відбулось значне розширення досліджень з метою відновлення каучуківництва у країні. Вже у 1945 р. в УРСР у цілому було перевиконано план урожайності однорічних коренів кок-сагізу більше ніж у 3 рази. У Київській області урожайність цієї культури становила у середньому 3,3 т/га, що перевищило планову урожайність більше ніж у 7 разів [5, арк. 23]. У деяких колгоспах Київської області урожайність кок-сагізу підвищилась до 12 т/га. Досягнута у колгоспах Київської області урожайність кок-сагізу забезпечувала середній вихід каучуку з одного гектара посівної площі у розмірі 75 кг. Успішне вирощування кок-сагізу у Київській області було видатним через те, що отримана урожайність цієї культури перевершила всі раніше відомі випадки практичного виробництва колгоспного каучуківництва. Високу урожайність кок-сагізу в колгоспах Київської області отримано завдяки застосуванню на всій площі нового гніздового способу посіву, своєчасного і якісного здійснення догляду за посівами, що було розроблено у науково-дослідних установах УРСР.

Такі обставини забезпечували можливість отримувати в УРСР у найближчі роки тисячі тонн натурального каучуку, що значно знижувало імпорт цієї важливої сировини [5, арк. 24]. Тому велике значення мало розповсюдження зазначених агротехнологій з ефективного вирощування кок-сагізу у всіх областях каучуківництва УРСР. Вже у 1945 р. планова площа посіву кок-сагізу в країні становила 2400 га, включаючи 703 га перехідних дворічних плантацій і 1697 га однорічних посівів [6, арк. 28]. Фактично під посівами кок-сагізу було 2287 га: 467 га дворічних і 1820 га однорічних плантацій. Найвищу урожайність з дворічних плантацій отримали у Чернігівській та Полтавській областях, однорічних – у Київській та Чернігівській [6, арк. 29].

У 1930-х роках в УРСР дослідження з селекції та насінництва рису не виконували взагалі. З метою виведення елітного насіння рису для різних ґрунтово-кліматичних умов УРСР, у 1938 р. була створена Українська науково-дослідна станція рисосіяння [7, арк. 19]. Наукові дослідження на станції виконували у трьох відділах: агротехніки, селекції та меліорації, агрохімічної лабораторії і трьох опорних пунктах: Ізмайльському, Конотопському та Нікопольському [7, арк. 20]. Крім того, наукові спів-

робітники станції здійснювали дослідження рису у виробничих умовах в колгоспах: ім. Молотова, ім. Сталіна, «Шлях до комунізму» та ін.

На початку 1940-х років наукові дослідження на Українській науково-дослідній станції рисосіяння за темою «Встановлення комплексної дії агротехніки для забезпечення отримання високих урожаїв рису в УРСР» виконували за наступними напрямками: досліджували ефективність рисових сівозмін, способів обробітку ґрунту, удобрення, агротехніки посіву рису. Науковцями встановлено водний режим ґрунту, видовий склад шкідників і хвороб рису з метою розроблення ефективних заходів боротьби з ними; виведено нові сорти рису, придатні для вирощування з періодичним зрошенням; впроваджено механізацію у посівах рису при іригаційному будівництві та розроблено рисову карту, придатну для механізації робіт у догляді за посівами рису [7, арк. 20].

Вченими визначено ефективність: термінів і глибини основного обробітку ґрунту під рис, зяблевої оранки плавневих ґрунтів у порівнянні з весняною оранкою, що забезпечувало підвищення урожайності на 0,5–0,7 т/га [7, арк. 21]. Рекомендовано кращі терміни посіву рису: для південних районів УРСР – з 5 по 25 травня, для північних районів УРСР – з 5 по 15 травня. Встановлено ефективність періодичного затоплення рису: 10 днів затоплення з припиненням подавання води до встановлення вологості ґрунту на 80–100% на перевищених прирічкових терасах, що забезпечувало зменшення зрошуваної норми на 8 тис. м³/га або на 40%. З'ясовано можливість остаточного скидання води на рисових полях у період колосіння рису з наступним підтриманням 100% вологості ґрунту замість загальноприйнятого терміну остаточного скидання у фазі воскової стиглості, тобто на 24–28 днів раніше. Визначено ефективність профілактичних заходів боротьби з личинками малярійного комара на рисових полях. Встановлено, що переривчасте зрошення із запиленням паризькою зеленню забезпечило знищення їх личинок без зниження урожайності рису. Виведено два сорти рису і передано на сортовипробування державній комісії, урожайність та господарські ознаки яких були вищими, ніж розповсюджених у виробництві сортів.

Науковцями визначено ефективні терміни і способи внесення мінеральних добрив у посівах рису, що забезпечило підвищення урожайності на 0,7–1,5 т/га [7, арк. 22]. Ефективність застосування мінеральних добрив полягала в тому, що основне внесення здійснювали вручну під останню оранку перед посівом рису, а також два підживлення вручну по воді у фазі: сходи – кушення та кушення – вихід у трубку. Рекомендовано вирощувати посіви рису на незабур'янених, незасолених і незаболочених ґрунтах з достатнім зволоженням сіялкою на глибину 3–4 см без зрошення до появи сходів; вносити мінеральні добрива за оптимальних термінів посіву у нормі 75 кг азоту, 75 кг фосфору і 60 кг калію. Вчені підтримували зв'язок з хатами-лабораторіями 164 колгоспів, яким було розіслано насіння, агротехнічні вказівки і програми дослідів, а також надавали допомогу рисосіючим колгоспам з ефективного вирощування цієї культури.

У 1944 р. після звільнення території УРСР від німецько-фашистських загарбників у науково-дослідних установах відбулось значне розширення досліджень з метою відновлення рисосіяння у країні [7, арк. 23]. Насінництво поряд із застосуванням ефективних агротехнічних заходів були кращими чинниками підвищення урожайності рису і покращання якості рисової продукції. Для забезпечення виробничих посівів високоякісним урожайним та чистосортним насінням на Українській науково-дослідній станції рисосіяння було розширено насінницьку роботу з виведення елітного насіння місцевих сортів рису.

Елітне насіння (посів індивідуального відбору) та насіння першої репродукції (посів елітним насінням) висівали у насінницьких колгоспах та районних насінницьких радгоспах, які були спеціально відібрані для елітно-насінницької роботи.

Насіння другої репродукції (посів насінням першої репродукції) висівали на насінницьких ділянках рисосіючих колгоспів і радгоспів [8, арк. 93]. Господарські посіви здійснювали насінням другої репродукції [9, арк. 41]. Елітне насіння закладали в оточенні посівів першої репродукції, а при їх відсутності – в оточенні господарських посівів того ж сорту. Всі агротехнічні заходи: обробіток ґрунту, внесення добрив, застосування термінів посіву виконували у відповідності до ґрунтово-кліматичних умов району.

До 1930 р. в УРСР у льонарстві не було у виробничих посівах селекційних сортів льону-довгунця. Селекціонери окремих науково-дослідних установ шляхом відбору з місцевих і кряжових зразків вивели декілька сортів, які при порівнянні з розповсюдженими місцевими сортами забезпечували значно більший урожай, особливо волокна. Розширення селекційної роботи з виведення сортів льону-довгунця забезпечило необхідність організації порівняльного їх випробування не самими оригінаторами, а більш об'єктивними установами, що здійснювали зазначене випробування за однаковою методикою. З 1930 р. сортовипробуванням льону-довгунця в УРСР керував Всесоюзний науково-дослідний інститут рослинництва, а упродовж 1931–1937 рр. – Всесоюзний науково-дослідний інститут льонарства [10, арк. 7]. За представленням Всесоюзного науково-дослідного інституту льонарства Наркомземом СРСР було затверджено у виробництво 24 селекційних сорти.

На відміну від переважної більшості зернових, зернобобових, технічних, овочевих і плодкових культур, селекційні сорти яких забезпечували більш менш визначені морфологічні відмінності, існуючі селекційні сорти льону-довгунця, відрізняючись між собою за урожайністю волокна і насіння та імунністю до захворювань, не мали таких зовнішніх морфологічних ознак, за якими можна було б легко відрізнити різні сорти цієї культури, а також і від безпородного або кряжового довгунцевого льону, який став безпосереднім основоположником всіх селекційних сортів [11, арк. 225]. З огляду на це метод польової апробації, який був основним методом визначення сортової чистоти у більшості сільськогосподарських культур, не вирішував завдання з визначення сортової чистоти у льону-довгунця, а відповідно не міг бути вказівкою для застосування заходів з очищення одного сорту цієї культури від домішок іншого.

З метою збереження сортової чистоти, у насінництві та сортозаміні льону-довгунця застосовували систему сортового контролювання, що була спрямована на охорону сортової чистоти у всьому процесі виробництва і використання насіння, починаючи від профілактичної підготовки господарства до отримання сортового насіння і його посіву та закінчуючи випуском насінневого урожаю з господарства. Метод польового обстеження (апробація) входив у цю систему невіддільною складовою для визначення наявних сортових домішок – нетипових рослин [11, арк. 225].

У 1938 р. з метою розвитку насінництва і сортозаміні льону-довгунця в УРСР було організовано Державну міжрайонну льонарську насінневу станцію [12, арк. 1]. Вчені станції забезпечували розмноження сортового насіння льону-довгунця, агротехнічне обслуговування його насінництва в колгоспах і радгоспах, здійснювали сортове контролювання, контракцію, заготівлю та розповсюдження сортового насіння у насінницьких посівах, а також контролювання за здійсненням сортозаміни цієї культури. Для організації розмноження сортового насіння льону-довгунця науковцями виведено першу, другу і третю репродукції та впроваджено їх у виробництво насінницьких колгоспів. На станції було організовано сортове контролювання всіх насінницьких посівів льону-довгунця; заготівлю, очищення лабораторне контролювання, зберігання і розподілення насіння льону-довгунця у насінницьких посівах; будівництво, обладнання та орендування спеціальних насінневих складів і

підсобних приміщень – сушарок, лабораторій, навісів, гаражів, сараїв тощо [12, арк. 2]. У складі станції знаходилась контрольно-насінна лабораторія, співробітники якої здійснювали повне лабораторне контролювання насіння льону-довгунця; перевірку правильності його зберігання, очищення і сушіння на складах станції у відповідності до вимог технічної інструкції [12, арк. 3].

За постановою Ради народних Комісарів СРСР «О заходах по повышению урожайности и улучшению качества волокна и семян льна-долгунца» від 3 квітня 1938 р. існуючий порядок сорто випробування льону-довгунця було відмінено. При Наркомземі СРСР була створена Комісія з сорто випробування льону-довгунця з мережею 54 сорто випробувальних пунктів [10, арк. 8]. Комісія здійснювала керівництво роботою цих пунктів, прийняття сортів і зняття їх з випробування, поширення та розмноження сортів [13, арк. 60; 14, арк. 214]. З 1940 р. Комісія з сорто випробування льону-довгунця була введена у склад організованої Державної Комісії з сорто випробування технічних культур. Перехід до сортових посівів льону був завершений у всіх колгоспах, що знаходились на придатній до вирощування льону території УРСР, були збережені заповідники кряжового льону, льонарські насінневі бази перетворені в льонарські насінницькі станції [15, арк. 222].

На початку січня 1941 р. за сприяння головного сортового управління СРСР у Всесоюзному науково-дослідному інституті льону у м. Торжку Калінінської області було проведено нараду з насінництва льону-довгунця і конюшини [16, арк. 68]. На нараді було вирішено завдання щодо підвищення ефективності насінництва і сортозаміни льону-довгунця; селекції та виведення елітного насіння; покращання характеристики селекційних сортів за даними Державного сорто випробування і сортового контролювання. Визначено ефективність селекції та виявлення стародавніх кряжів червоної конюшини; насінництва конюшини; механізації насінництва льону-довгунця та конюшини [17, арк. 221].

Для найкращої рівності льняного стеблостою, важливої для підвищення однорідності та якості волокна, а також впровадження у сортозаміну нових більш чистих сортів льону-довгунця, почали застосувати нові норми для бракування цієї культури за явними сортовими домішками. Зокрема, для першої репродукції норми бракування насіння становили 2%, для другої – 3%, для третьої – 5%, для сортових посівів – 10% із залишенням попередніх норм бракування через іржу для стійких до іржі сортів [11, арк. 227].

Вже у 1940 р. в УРСР діяло шість льонарських насінницьких станцій, які були розташовані у трьох льононосних областях: Житомирській, Київській та Чернігівській [18, арк. 228]. Зокрема, Бородянська, Куликовська, Малинська, Новгород-Волинська, Овручська та Чернігівська, які забезпечували елітним насінням, а також насінням першої, другої та третьої репродукції 153 колгоспи. Для насінницьких посівів льону у сівозмінах впроваджували кращі попередники: конюшину, бобові, просапні, озимі та ярі зернові культури [18, арк. 228]. З метою збільшення отримання волокна кращої якості зазначеними льонарськими насінницькими станціями було передано колгоспам 3,95 тис. т насіння льону-довгунця для посіву на площі 28,3 тис. га [18, арк. 232].

У 1941 р. у Житомирській області на Овручській міжрайонній льонарській селекційній станції здійснювали насінницькі посіви льону-довгунця: супер-еліти – на 4 га, еліти – на 57 га [19, арк. 38]; на Малинській льонарській селекційній станції здійснювали елітні насінницькі посіви льону-довгунця на 29 га [20, арк. 89]. У Чернігівській області на Куликовській та Чернігівській льонарських селекційних станціях здійснювали елітні насінницькі посіви льону-довгунця відповідно на 1616 га і 830 га [20, арк. 89], де отримано урожайність льону-довгунця 0,5 т/га [21, арк. 55]. У насінництві льону були впроваджені у виробництво сорти нової селекції, які

відрізнялись стійкістю проти іржі та значно перевищували показники попередніх селекційних сортів за урожайністю волокна [15, арк. 222].

З метою подальшого удосконалення насінництва льону-довгунця забезпечено диференційоване за зонами розміщення посівів елітного насіння з використанням окремих сортів; підвищення урожайності та сортових і фізичних якостей насіння супер-еліти і еліти [16, арк. 69]. Для виявлення цінності волокна селекційних сортів льону-довгунця для текстильної промисловості здійснено технологічне оцінювання волокна методом вичісування і прядіння. Для подальшого покращання селекції та насінництва конюшини забезпечено закладання розплідників відбору у полях державних селекційних станцій або колгоспів; організовано відбирання із травостою цінної місцевої стародавньої конюшини кращих рослин для закладання розплідників відбору насіння еліти і першої репродукції [16, арк. 73].

Сортовипробувальні пункти організовувались у погодженні з республіканськими, обласними і районними організаціями у типових за ґрунтово-кліматичними умовами зони льоносіючих колгоспах. У 1941 р. вже діяло 56 сортовипробувальних пунктів. Під час воєнних дій Другої світової війни на території УРСР німецько-фашистські загарбники нанесли великі збитки мережі сортовипробувальних установ – 24 сортовипробувальні пункти виявились у зоні тимчасової окупації і були зруйновані [10, арк. 8]. Завдяки наполегливій копіткій праці співробітників у 1946 р. майже всі зруйновані сортовипробувальні пункти відновили свою роботу. За постановою Ради Міністрів СРСР від 13 травня 1946 р. сортовипробувальна мережа країни по льону-довгунцю була розширена до 88 сортовипробувальних пунктів, з яких 11 знаходилось у Прибалтійських республіках, 8 – в Західних областях БРСР і УРСР.

Виявлення кращих сортів на сортовипробувальних пунктах досягалось порівнянням сортів льону-довгунця у конкурсному та виробничому сортовипробуванні. Сортовипробувальні посіви цієї культури здійснювались у звичайних виробничих умовах на ділянках, що виділялись у колгоспах для її вирощування у полях сівозмін з обов'язковим виконанням встановлених агротехнічних вимог. Проте, у деяких колгоспах для вирощування льону-довгунця не застосовували сівозміни, а сортовипробування здійснювали не за рекомендованими попередниками. Відбувалось порушення обробітку ґрунту плугами без передплужників, посів льону застосовували після весняної оранки, відмічено відсутність або недостатнє внесення мінеральних добрив, переніс розстилання льоносоломки у виробничому сортовипробуванні на другий рік [10, арк. 9].

За методикою конкурсного сортовипробування в облікових ділянках 50 м² повторення було шестиразовим, виробничого – в облікових ділянках 0,5 га повторення було триразовим. Прийняті у сортовипробування сорти льону-довгунця включались у конкурсне сортовипробування. У виробниче сортовипробування включали сорти, які упродовж 2–3 років конкурсного сортовипробування виділились кращими показниками у порівнянні з районованими сортами. Насіння для посіву прийнятих сортів у конкурсне сортовипробування отримували з селекційних науково-дослідних установ-оригінаторів. Насіння інших сортів завозилось від льонарських насінневих станцій: для конкурсного сортовипробування – з елітного насіння, для виробничого – з насіння другої репродукції. У наступні роки сорти льону-довгунця випробувались посівом власного насіння від урожаю на опорному пункті або від з найближчих опорних пунктів. У випадках загибелі урожаю або значного механічного забруднення насіння на опорних пунктах, його завозили з льонарських насінневих станцій [10, арк. 9]. Було здійснено перевірку всіх сортів льону-довгунця, які тривалий час знаходились на сортовипробуванні, з метою виведення неперспективних. Тривалість випробування скоротилася до 3–4 років, особливо цінні сорти допускалися до районування після 2 років випробування, не районовані – знімалися з випробування взагалі [10, арк. 20].

Науковцями виведено нові високоврожайні сорти з отриманням високоякісного волокна та насіння і значною стійкістю проти фузаріозу та іржі, покращанням номерності довгого волокна та складу олії у насінні, поліпшенням біологічних особливостей і агротехнічних вимог: оптимальних термінів, норм та способів посіву, термінів і норм внесення добрив [10, арк. 15]. Здійснено господарське оцінювання кращих перспективних нових сортів льону-довгунця в колгоспах, розширюючи ці посіви у наступні роки з метою подальшої перевірки та розмноження сорту. Результати стаціонарного сортовипробування і господарського оцінювання передавали в Державну комісію з метою представлення сорту на державне сортовипробування.

До 1937 р. в УРСР не було селекційних сортів коноплі і сортовипробування цієї культури здійснювали з місцевими сортами-кряжами та з південними сортами іноземного походження, завезеними наприкінці 1920-х років [22, арк. 31]. Селекцію та насінництво коноплі вперше в СРСР було розпочато у 1937 р. з виведенням декількох селекційних сортів, які були включені у сортовипробування. До 1940 р. посіви цієї культури в колгоспах сортовим і місцевим покращеним насінням становили 29% від загальної посівної площі [23, арк. 42]. До 1940 р. сортовипробування коноплі здійснювали на дослідних станціях і опорних пунктах Всесоюзного інституту коноплі та нових луб'яних культур [22, арк. 31]. У 1940 р. сортовипробування коноплі було передано Державній комісії з сортовипробування технічних культур і розпочато його здійснення на спеціально організованих 30 сортовипробувальних пунктах [23, арк. 42].

У 1940 р. здійснювали три форми первинного обробітку коноплі: на промислових заводах, яка забезпечила 70% довгого пенькового волокна, виробленого з колгоспної трести; на колгоспних механізованих пунктах; за допомогою ручного обробітку трести, організованого на принципах колективної праці колгоспників [24, арк. 34]. Вчені довели, що уникнути значних втрат у коноплярстві можливо за умови своєчасного і ретельного виконання агротехнічних та технологічних вимог первинного обробітку коноплі. Зокрема, здійснення у встановлені терміни вибирання поськоні, збирання і обмолоту матері, попереднього сортування соломки і вимочення за сортами, вимочення у період ефективних температур, ретельного догляду за закінченням вимочення, сушіння трести та ретельного сортування волокна [24, арк. 36]. Для здійснення вищезазначеного комплексу заходів необхідним було будівництво культурних водоймищ, в яких була можливість працювати з прискорювачами процесу вимочення з ефективним його управлінням; будувати сушарки для сушіння трести коноплі, що забезпечувало нормальну її вологість 12–14%.

За роки воєнних дій Другої світової війни на території УРСР недавно розпочате насінництво коноплі було значно порушене у всіх основних районах її вирощування. У зв'язку з окупацією німецько-фашистськими загарбниками більшої частини сортовипробувальних пунктів, а також відсутністю технологічного аналізу, Державна комісія з сортовипробування технічних культур, використовуючи сільськогосподарські показники, районувала сорти коноплі тільки у районах, які не були в окупації [22, арк. 31]. У 1944 р. посіви цієї культури сортовим і місцевим покращеним насінням становили лише 13% від загальної посівної площі. Проте, завдяки наполегливій праці науковців вже до 1948 р. посіви коноплі сортовими і місцевими покращеним насінням підвищились до 60% [23, арк. 43].

Упродовж 1944–1948 рр. вченими Всесоюзного науково-дослідного інституту луб'яних культур та державних селекційних станцій розширено масштаби міжсорткової масової гібридизації; здійснено покращання існуючих місцевих сортів коноплі шляхом відбору на продуктивність за прямими ознаками [23, арк. 48]. Науковцями було виведено сорти коноплі з одночасним дозріванням поськоні і матері, одностомної та південних сортів; організовано спеціальні конопляні сівозміни; визначено стійкість коноплі до заразики [22, арк. 31зв]. Вченими здійснено

міжсортове схрещування у комбінації з багаторазовими непереривними масовими або фамільно-груповими відборами; отримано і використано у виробництві гібридне насіння з метою підвищення урожайності за високої скоростиглості [25, арк. 33–33зв]. Вченими здійснено технологічний аналіз зразків конопляної соломки за 1945, 1946, 1947 рр., що дозволило обробити дані сортовипробування, зробити висновки та практичні рекомендації з районування нових сортів коноплі [22, арк. 31зв].

Відповідно до постанови Ради Міністрів СРСР №3164 «О мерах по восстановлению и дальнейшему развитию льноводства и коноплеводства и улучшению дела первичной обработки льна-долгунца и конопли» за сприяння Міністерства сільського господарства СРСР у Всесоюзному науково-дослідному інституті льону у м. Торжок Калінінської області на початку грудня 1948 р. було проведено Всесоюзне засідання з селекції, насінництва і первинного обробітку льону-довгунця [26, арк. 1; 27, арк. 24]. На засіданні було вирішено завдання відбудови та подальшого розвитку льонарства, селекції та насінництва, організації сортовипробування і районування сортів льону-довгунця, а також первинного оброблення у колгоспах [28, арк. 25; 29, арк. 63].

Наприкінці грудня 1948 р. у Всесоюзному науково-дослідному інституті луб'яних культур у м. Глухові Сумської області було проведено Всесоюзну нараду з селекції, насінництва і первинного оброблення коноплі [30, арк. 29]. На нараді виступили з доповідями: керівник групи коноплі і нових луб'яних культур Державної комісії з сортовипробування технічних культур Г.І. Клімовицький на тему «Організація сортовипробування і районування сортів коноплі» [22, арк. 31–32]; професор С.С. Берлянд на тему: «Стан селекційно-насінницької роботи з коноплі і заходи з її покращання» [25, арк. 33–33зв]; професор Я.М. Толлочко на тему: «Організація первинного оброблення коноплі у колгоспах» [24, арк. 34–36].

Можна зробити висновок, що упродовж 1941–1945 рр. вченими науково-дослідних установ УРСР здійснено важливі дослідження з встановлення ефективної агротехніки, селекції та насінництва малопоширених сільськогосподарських культур: кок-сагізу, рису, льону, конюшини і конопель. Науковцями визначено ефективність термінів і способів основного обробітку ґрунту та посіву; селекції та виведення елітного насіння; механізації агротехнічних заходів при вирощуванні зазначених культур.

Через воєнні дії під час Другої світової війни було нанесено значні збитки каучуківництву, рисосіянню, льонарству, конюшиносіянню та коноплярству в УРСР. У найбільш перспективних районах стрімко скоротились площі посіву та знизилась урожайність зазначених культур. Після звільнення території УРСР від німецько-фашистських загарбників у науково-дослідних установах відбулось значне розширення досліджень з метою відновлення вищенаведених сільськогосподарських напрямів у різних ґрунтово-кліматичних умовах країни. Зокрема, впроваджено спеціалізовані сівозміни із застосуванням кращих попередників, удобрення та обробітку ґрунту; розширено масштаби міжсортової масової гібридизації; здійснено покращання існуючих місцевих сортів шляхом відбору за продуктивністю; впроваджено у виробництво сорти нової селекції, які відрізнялись стійкістю проти хвороб та шкідників і значно перевищували показники попередніх селекційних сортів за урожайними та якісними показниками.

1. *Вергунов В. А.* Сільськогосподарська дослідна справа в Україні від зародження до академічного існування: організаційний аспект. Київ: Аграрна наука, 2012. 416 с.
2. *Коваленко Н. П.* Становлення та розвиток науково-організаційних основ застосування вітчизняних сівозмін у системах землеробства (друга половина XIX – початок XXI ст.): монографія. Київ: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. 490 с.
3. *Вергунов В. А., Хижняк В. П.* Українські науково-дослідні сільськогосподарські заклади в роки Великої Вітчизняної війни. *Історичні записки: збірник наукових праць*. 2004. Вип. 1. С. 19–25.

4. Коваленко Н. П. Відновлення досліджень сівозмін у наукових установах та впроваджень у господарствах Наркомзему УРСР у 1941–1945 рр. *Аграрний вісник Причорномор'я*. 2013. Вип. 66. С. 45–50.
5. ЦДАВО України. Ф. Р-2. Оп. 7. Спр. 3668. Арк. 23–24.
6. ЦДАВО України. Ф. Р-2. Оп. 7. Спр. 3668. Арк. 28–29.
7. ЦДАВО України. Ф. Р-27. Оп. 17. Спр. 5509. Арк. 19–37.
8. ЦДАВО України. Ф. Р-27. Оп. 17. Спр. 5509. Арк. 93.
9. ЦДАВО України. Ф. Р-27. Оп. 17. Спр. 5509. Арк. 41–49.
10. ЦДАВО України. Ф. Р-27. Оп. 17. Спр. 7177. Арк. 7–20.
11. ЦДАВО України. Ф. Р-27. Оп. 17. Спр. 5497. Арк. 225–227.
12. ЦДАВО України. Ф. Р-27. Оп. 17. Спр. 5497. Арк. 1–4.
13. ЦДАВО України. Ф. Р-27. Оп. 17. Спр. 5497. Арк. 58–60.
14. ЦДАВО України. Ф. Р-27. Оп. 17. Спр. 5497. Арк. 214.
15. ЦДАВО України. Ф. Р-27. Оп. 17. Спр. 5497. Арк. 222–224.
16. ЦДАВО України. Ф. Р-27. Оп. 17. Спр. 5497. Арк. 68–74.
17. ЦДАВО України. Ф. Р-27. Оп. 17. Спр. 5497. Арк. 221.
18. ЦДАВО України. Ф. Р-27. Оп. 17. Спр. 5497. Арк. 228–239.
19. ЦДАВО України. Ф. Р-27. Оп. 17. Спр. 5497. Арк. 38.
20. ЦДАВО України. Ф. Р-27. Оп. 17. Спр. 5497. Арк. 89.
21. ЦДАВО України. Ф. Р-27. Оп. 17. Спр. 5497. Арк. 55–56.
22. ЦДАВО України. Ф. Р-27. Оп. 17. Спр. 7177. Арк. 31–32.
23. ЦДАВО України. Ф. Р-27. Оп. 17. Спр. 7177. Арк. 42–48.
24. ЦДАВО України. Ф. Р-27. Оп. 17. Спр. 7177. Арк. 34–36.
25. ЦДАВО України. Ф. Р-27. Оп. 17. Спр. 7177. Арк. 33–33зв.
26. ЦДАВО України. Ф. Р-27. Оп. 17. Спр. 7177. Арк. 1.
27. ЦДАВО України. Ф. Р-27. Оп. 17. Спр. 7177. Арк. 24.
28. ЦДАВО України. Ф. Р-27. Оп. 17. Спр. 7177. Арк. 25.
29. ЦДАВО України. Ф. Р-27. Оп. 17. Спр. 7177. Арк. 63.
30. ЦДАВО України. Ф. Р-27. Оп. 17. Спр. 7177. Арк. 29–30.

References

1. Verhunov, V.A. (2012). *Silskohospodarska doslidna sprava v Ukraini vid zarozhennia do akademichnoho isnuvannia: orhanizatsiinyi aspekt* [Agricultural experienced business in Ukraine from an origin to academic existence: organizational aspect]. Kyiv: Ahrarna nauka. 416. [in Ukrainian].
2. Kovalenko, N.P. (2014). *Stanovlennia ta rozvytok naukovo-orhanizatsiinykh osnov zastosuvannia vitchyznianykh sivozmin u systemakh zemlerobstva (druha polovyna XIX – pochatok XXI st.): monohrafiia* [Becoming and development of scientifically-organizational bases of application of home crop rotations in the systems of agriculture (the second half of XIX is beginning of XXI of century): monograph]. Kyiv: TOV «Nilan-LTD». 490. [in Ukrainian].
3. Verhunov, V.A., Khyzhniak, V.P. (2004). *Ukrainski naukovo-doslidni silskohospodarski zaklady v roky Velykoi Vitchyznianoï viiny* [Ukrainian research agricultural establishments are in the years of Great Patriotic war]. *Istorychni zapysky: zbirnyk naukovykh prats*. 1. 19–25. [in Ukrainian].
4. Kovalenko, N.P. (2013). *Vidnovlennia doslidzen sivozmin u naukovykh ustanovakh ta vprovadzhen u hospodarstvakh Narkomzemu URSR u 1941–1945 rr.* [Proceeding in researches of crop rotations in scientific establishments and introductions is in the economies of Narkomzem of Ukraine in 1941–1945]. *Ahrarnyi visnyk Prychornomia*. 66. 45–50. [in Ukrainian].
5. (1946). Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central state archive of higher authorities and administration of Ukraine]. F. R-2. Op. 7. Spr. 3668. 23–24. [in Russian].
6. (1946). Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central state archive of higher authorities and administration of Ukraine]. F. R-2. Op. 7. Spr. 3668. 28–29. [in Russian].
7. (1941). Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central state archive of higher authorities and administration of Ukraine]. F. R-27. Op. 17. Spr. 5509. 19–37. [in Russian].
8. (1940). Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central state archive of higher authorities and administration of Ukraine]. F. R-27. Op. 17. Spr. 5509. 93. [in Russian].
9. (1939). Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central state archive of higher authorities and administration of Ukraine]. F. R-27. Op. 17. Spr. 5509. 41–49. [in Russian].

10. (1948). Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central state archive of higher authorities and administration of Ukraine]. F. R-27. Op. 17. Spr. 7177. 7–20. [in Russian].
11. (1941). Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central state archive of higher authorities and administration of Ukraine]. F. R-27. Op. 17. Spr. 5497. 225–227. [in Russian].
12. (1941). Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central state archive of higher authorities and administration of Ukraine]. F. R-27. Op. 17. Spr. 5497. 1–4. [in Russian].
13. (1941). Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central state archive of higher authorities and administration of Ukraine]. F. K-27. Op. 17. Spr. 5497. 58–60. [in Russian].
14. (1941). Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central state archive of higher authorities and administration of Ukraine]. F. K-27. Op. 17. Spr. 5497. 214. [in Russian].
15. (1941). Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central state archive of higher authorities and administration of Ukraine]. F. K-27. Op. 17. Spr. 5497. 222–224. [in Russian].
16. (1941). Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central state archive of higher authorities and administration of Ukraine]. F. K-27. Op. 17. Spr. 5497. 68–74. [in Russian].
17. (1941). Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central state archive of higher authorities and administration of Ukraine]. F. K-27. Op. 17. Spr. 5497. 221. [in Russian].
18. (1940). Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central state archive of higher authorities and administration of Ukraine]. F. K-27. Op. 17. Spr. 5497. 28–239. [in Russian].
19. (1941). Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central state archive of higher authorities and administration of Ukraine]. F. R-27. Op. 17. Spr. 5497. 38. [in Russian].
20. (1941). Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central state archive of higher authorities and administration of Ukraine]. F. R-27. Op. 17. Spr. 5497. 89. [in Russian].
21. (1941). Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central state archive of higher authorities and administration of Ukraine]. F. R-27. Op. 17. Spr. 5497. 55–56. [in Russian].
22. (1948). Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central state archive of higher authorities and administration of Ukraine]. F. R-27. Op. 17. Spr. 7177. 31–32. [in Russian].
23. (1948). Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central state archive of higher authorities and administration of Ukraine]. F. K-27. Op. 17. Spr. 7177. 42–48. [in Russian].
24. (1948). Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central state archive of higher authorities and administration of Ukraine]. F. K-27. Op. 17. Spr. 7177. 34–36. [in Russian].
25. (1948). Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central state archive of higher authorities and administration of Ukraine]. F. K-27. Op. 17. Spr. 7177. 33–33зв. [in Russian].
26. (1948). Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central state archive of higher authorities and administration of Ukraine]. F. K-27. Op. 17. Spr. 7177. 1. [in Russian].
27. (1948). Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central state archive of higher authorities and administration of Ukraine]. F. R-27. Op. 17. Spr. 7177. 24. [in Russian].
28. (1948). Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central state archive of higher authorities and administration of Ukraine]. F. R-27. Op. 17. Spr. 7177. 25. [in Russian].
29. (1948). Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central state archive of higher authorities and administration of Ukraine]. F. R-27. Op. 17. Spr. 7177. 63. [in Russian].
30. (1948). Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central state archive of higher authorities and administration of Ukraine]. F. R-27. Op. 17. Spr. 7177. 29–30. [in Russian].

Корзун Е. В.

Особенности исследований малораспространенных сельскохозяйственных культур в научно-исследовательских учреждениях УССР на протяжении 1941–1945 гг.

В статье проанализированы особенности исследований в научно-исследовательских учреждениях УССР на протяжении 1941–1945 гг. малораспространенных сельскохозяйственных культур: кок-сагыза, риса, льна, клевера и конопли. Установлена эффективность применения агротехники, селекции и семеноводства при их выращивании, а также практического применения в колхозах и совхозах в разных грунтово-климатических зонах УССР.

Ключевые слова: особенности исследования, научно обоснованные мероприятия, агротехника, селекция и семеноводство, научно-исследовательские учреждения, малораспространенные сельскохозяйственные культуры.

Korzun O. V.

Features of researches of in current use agricultural not cultures are in research establishments of Ukraine during 1941–1945.

In the article the features of researches are analysed in research establishments of Ukraine during 1941–1945 in current use agricultural not cultures: rubber, rice, flax, clover and hemsps. Efficiency of application of agrotechnics, selection and seed-grower is set at their growing, and also practical input in collective farms and state farms in the different ground-climatic zones of Ukraine.

Key words: research features, scientifically reasonable measures, agrotechnics, selection and seed-grower, research establishments, in current use agricultural not cultures.

УДК 636.52/.58.084.474:929(477)

В.В.Мельник

ЕВОЛЮЦІЯ ТЕХНОЛОГІЇ УТРИМАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПТИЦІ У ПТАХОГОСПОДАРСТВАХ ГРОМАДСЬКОГО СЕКТОРУ В УКРАЇНСЬКІЙ РСР У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті висвітлено науково-організаційні засади утримання птиці різних видів і статеві-вікових груп на птахофермах колгоспів, радгоспів та на птахофабриках в Українській РСР у другій половині ХХ століття. Показано, що значний внесок у розробку різних способів утримання курей-несучок, індиків, гусей, качок зробили вчені Українського науково-дослідного інституту птахівництва (до 1959 р. – Українська дослідна станція птахівництва), а саме М.В. Дахновський, Є.С. Кегелес, О.Д. Осадчук, Л.П. Радченко, Г.В. Кір'янова, О.П. Бондаренко, професор Херсонського сільськогосподарського інституту Г.А. Кодинець та ін.

Ключові слова: птиця, кури-несучки, бройлери, індики, качки, гуси, утримання на підлозі, утримання у клітках, кліткові батареї.

Однією із важливих складових технології виробництва яєць і м'яса птиці є її утримання. Є чимало публікацій, в яких автори висвітлювали розробки різних способів утримання курей-несучок, качок, індиків, курчат-бройлерів, гусей: М.В. Дахновський, Є.С. Кегелес, О.Д. Осадчук, Л.П. Радченко, Г.В. Кір'янова, О.П. Бондаренко, І.В. Гаврилко, А.В. Шомін, І.М. Гаплевський, О.Г. Дуняков, Г.А. Кодинець, Ю.А. Куров, Г.А. Тардатьян та ін. [2–5, 9, 23, 24]. Проте авторами не ставилася мета висвітлити наукові та організаційні засади утримання птиці у птахогосподарствах громадського сектору в Українській РСР у другій половині ХХ століття. Однак у наших попередніх публікаціях висвітлено науково-організаційні засади розвитку індиківництва, і гусівництва і качківництва в Українській РСР, де в тому числі розглянуто деякі концептуальні питання щодо утримання індиків, гусей і качок [10–12]. З огляду на це, метою роботи було узагальнити науково-організаційні засади утримання птиці різних видів і статеві-вікових груп на птахофермах колгоспів, радгоспів та на птахофабриках в Українській РСР у другій половині ХХ століття.

У 50-х роках ХХ століття виробництво продукції птахівництва було зосереджено переважно на птахофермах колгоспів і залежало від сезону року. Так, наприклад у колгоспі «Родіна» Богодухівського району Харківської області у цей період